

**СИМВОЛІКА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ДРАМАХ
Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ
«ГЕТЬМАН ДОРОШЕНКО» ТА «ІВАН МАЗЕПА»**

Г. П. Калантаєвська, канд. філол. наук, доцент,
Н. М. Прокопенко, канд. філол. наук, викладач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

У статті розглядаються особливості і значення символіки жіночих образів у драмах Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко» та «Іван Мазепа», з'ясовуються домінуючі риси характеру, ментальні якості постатей, що мають великий, а часом вирішальний емоційний і психологічний вплив на особисту долю й політично-військову діяльність виняткових в українській історії гетьманів, що повстали проти московської тиранії. У статті також звертається увага на найкращі якості національного характеру українок, зокрема на любов до свободи, почуття гідності, вірність справі чоловіка, саможертвність в ім'я батьківщини. Проте, підкреслюється у дослідженні, декому з героїнь творів притаманні й такі ганебні в умовах боротьби за волю рідного народу риси, як легковажність, егоїзм, підступність тощо. У статті стверджується, що жіноча доброчесність і патріотизм поруч із чоловічою військовою доблестю відіграють неабияку роль у перемозі над поневолювачами України.

Ключові слова: домінуючі риси характеру, жіночі типи, ментальні якості, ціннісні пріоритети.

DOI: 10.21272/ Ftrk.2018.10(2)-19

Наша національна традиція, як правило, відводить жінкам не досить помітну роль в історичних подіях, зокрема в добу національно-визвольних змагань гетьмана Богдана Хмельницького та його послідовників Петра Дорошенка й Івана Мазепи, що прагнули об'єднати Україну і визволити її з кормиги Московського царства. Письменниця Л. Старицька-Черняхівська в історичних драмах «Петро Дорошенко», «Іван Мазепа» та інших також зосередила головну увагу на пошуках небуденно особистістю надскладного завдання – виправити фатальну історичну помилку, звільнити й об'єднати батьківщину будь-якою ціною, проте оточила своїх трагічних персонажів низкою яскравих індивідуальностей, кожна з яких втілює певні риси українського жіноцтва – вроду і легковажність, терплячість і надійність, вірність і відданість, хазяйновитість і гостинність, військову доблесть і відвагу, владолюбство і підступність тощо.

Особистість української жінки, її характер, психологічний тип, світогляд, цінності, громадянська позиція (чи її відсутність) є важливим чинником у поведінці і вчинках чоловіка, його вагомим морально-емоційним, духовним контекстом, творчою чи руйнівною силою, адже, за спостереженнями І. Франка, «свобідна воля жінки», її думка, бажання в нашому суспільстві завжди шанувались, а «уже сама зверхня подоба руського жіноцтва – складна, свободна, гарна, – само його сміле та певне виступання супроти чужих людей, все то свідчить дуже корисно про поважне, людське становище жінок серед народу» [1, с. 52]. Саме такі постаті, що часом великою мірою визначають долі не тільки власної родини, а й цілого народу, стали об'єктом уваги Л. Старицької-Черняхівської, яка із виключно жіночою проникливістю побачила невидиму за зовнішньою оболонкою символічну сутність українських елен, пенелоп, кассандр, амазонок чи пандор.

© Калантаєвська Г. П., Прокопенко Н. М., 2018

Актуальність нашого дослідження полягає у потребі заохочувати українок до активного громадського життя, дієвої суспільної позиції, відповідального ставлення до особистого впливу на важливі події в державі, адже сучасна жінка попри традиційну схильність до родинних турбот і домашніх клопотів мусить сьогодні не тільки дбати про дім, а й всіляко підтримувати національні переконання й морально-психологічну стійкість своїх мужчин, які й нині, як у давні часи, описані в драмах, стали на захист рідної землі від зовнішнього історичного ворога та його імперських планів. Недаремно І. Карпенко-Карий у листі до своїх дочок Ярини та Марії пояснював особливу роль жінки в історії: «Біда сердешних українців у тім, що вона (Україна – Г. К.) не має ще українських жінок та дівчат. Женський елемент, коли він сильно національний, єсть найвища сила у відродженні народу. Тому-то я б хотів, мої любі, щоб ви, мої діти, були цим елементом!» [2, с. 171].

Творчість Л. Старицької-Черняхівської у радянському літературознавстві завжди залишалась непоміченою, замовчуваною, адже дочка письменника-дворянина М. Старицького була оголошена буржуазною націоналісткою, підсудною на судовому процесі СВУ. Про високі гуманістичні якості письменниці, її громадянську мужність у роки більшовицького терору писали у своїх спогадах Леся Українка, Д. Яворницький, М. Грушевський, С. Єфремов, Є. Чикаленко та інші її відомі сучасники, наголошуючи на мужності, громадянській позиції цієї видатної жінки, на її прагненні показати у своїх творах правдиву історію України. Сьогодні доробок Л. Старицької-Черняхівської досліджують такі науковці, як Ю. Хорунжий, А. Болабольченко, Р. Мовчан, І. Чернова, Л. Процюк, І. Сюдюков, О. Пясківська, Р. Мовчан, В. Заруба, І. Конош та інші. Проте дослідники життєвого шляху, світогляду і творчості письменниці переважно звертають увагу на трагічний період звинувачень і судових розправ над нею, на її бачення історичної ролі українських гетьманів, переслідуваних Москвою, на специфіку конфлікту у драматичній поемі «Сапфо», у п'єсі «Напередодні», вивчають листування та співпрацю Л. Старицької-Черняхівської з її батьком – письменником М. Старицьким тощо. Проте поза увагою науковців залишається такий важливий аспект, як символічне значення жіночих постатей в історичних драмах Л. Старицької-Черняхівської, їхній морально-етичний вплив на вчинки і долю центральних персонажів творів – гетьманів Дорошенка і Мазепи, що повстали проти тиранії московського царя і були приречені на вигнання і анафему. У дослідженні цього аспекту полягає *наукова новизна* статті.

Метою статті є з'ясування символіки низки жіночих образів, присутніх в історичних драмах Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко» й «Іван Мазепа», та їхнього значення для розкриття ментальних рис українського жіноцтва в історичному контексті. Для реалізації поставленої мети слід виконати такі *завдання*: визначити домінуючі риси характеру та ціннісні пріоритети, якими наділені постаті жінок в історичних драмах Л. Старицької-Черняхівської; з'ясувати, втіленням яких ментальних і християнських якостей виступають жінки у творах письменниці; простежити обумовленість вчинків і настроїв персонажів-чоловіків від присутності в їхньому житті жінки як носія певних морально-етичних рис; зіставити жіночі образи-антиподи відповідно до бачення їх авторкою творів.

Працюючи над історичними драмами, Л. Старицька-Черняхівська використовувала наукові розвідки дослідника козаччини Д. Яворницького, визнавала їхній великий вплив на власну творчість. Посилаючи історикові свою драму «Іван Мазепа», письменниця в листі від 22 листопада 1929 року зазначала: «... я не раз перечитувала, ба й штудіювала Ваші праці, але тепер, коли я збираю собі матеріали для нової праці з останніх часів Запоріжжя, я знову відчуваю всю силу Вашої роботи. Ви буквально даєте життя минулому...» [3, с. 34]. Осмислення історичного значення постатей Дорошенка й Мазепи для створення героїчного міфу про минуле, яке «уродить нам прийдешнє» [4, с. 193], сприяло постановці авторкою драм таких злободенних і для сучасної України проблем, як «народ і владоможці; свобода й

кривава ціна, котру доводиться за неї платити; справжні та уявні друзі й вороги України; Руїна військово-політична і Руїна духовна» [5, с. 7].

У 1910 році для театру М. Садовського Л. Старицька-Черняхівська написала одну з найкращих драм «Гетьман Дорошенко», «вміло відтворивши трагічний і героїчний образ, котрий на той час, окрім повісті М. Костомарова «Чернігівка», не був відбитий в українській літературі та, власне, й нині лишається таким» [6, с. 168]. Зосередивши головну увагу на традиційній постаті Петра Дорошенка, авторка драми «Гетьман Дорошенко» виокремила також у творі ряд жіночих типів – постаті дочки полковника Яненка Прісі, її подруги, сироти Галі, яку взяв на виховання її батько, баби – господині на полковниковому хуторі, полковниці Шульги і величний образ України-Матері, у чій вуста письменниці вклала історичну оцінку суперечливих і відчайдушних вчинків і рішення гетьмана в найтрагічнішу мить його життя.

Найповніше у творі розкритий образ красуні Прісі, яка навіть на загубленому в степу хуторі, де усамітнися від «сих розрад, од зради, клямства й гвалту» [4, с. 63] її батько, ніколи не знала скрути й нестатків. У всіх розмовах з Галею виявляється її егоцентризм, легковажність, байдужість і до України, і до народного горя, адже вона усвідомлює тільки власну молодість, безжурність, спрагу до веселощів і розваг, які пригадує, «мов у тумані», в далекому дитинстві, коли ще жила у Гетьманщині. Спогади про дорогі килими, багаті покої, дзвін срібного посуду і брязкіт лицарської зброї, а згодом компліменти і лестощі Самойловича є ферментами її честолюбних мрій стати в центрі світського життя. Найтривожнішим у цій гарненькій постаті є те, що війну за українську незалежність від Москви і від Польщі вона сприймає як зайву, безглузду боротьбу, бо особисто для неї не має значення, хто з них поневолять Україну, головне, аби жити радісно і безтурботно, не знати смутку:

Живуть же люде скрізь,
Втішаються життям своїм, радіють,
А ми усе рубаємось, б'ємось,
Міркуємо, під ч'ім протекторатом
Зостатись нам. Чи то не все одно?
Москва. Ляхи. Над всіми королями
Однакове палає сонце... [4, с. 66]

Навіть у бусурманській неволі, зауважує Прісія подрузі, їй було б нічим не гірше, ніж у дикому степу, куди завіз її батько. «Там рідний край, де щастє!» [4, с. 67] – приголомшує вона Галю, марячи захопленими поглядами чоловіків байдуже якої національності. Прісія – розумна, знає козацькі звичаї, уміє високими словами звернутись до козацьких старшин зі шляхетним привітанням, проте її внутрішній світ, очевидно, завжди перебуває поза увагою батька-полковника. Спілкування з Дорошенком, Мазепою, Сірком, Самойловичем викликає в її серці «такий веселий шум, зелений шум...» [4, с. 74]. Частуючи Дорошенка, підлаштовуючись під його настрої, Прісія бажає Божої допомоги в захисті України від розбрату, проте її слова сприймаються як лицемірство. Її мало цікавить зміст козацьких розмов про пошуки виходу зі смертельно небезпечної пастки, в якій опинилась Україна після Андрусівського перемир'я між Московією і Польщею, головне, що помічає дівчина, – чоловічу експресивність: палкі погляди, суворі інтонації, виразно загрозливі поривчасті рухи, що приводять її в трепет перед енергією, якою переповнені козацькі постаті. Красуня не сприймає попередження Дорошенка про те, що в житті, до якого вона так поривається,

...єсть гострі скелі, Прісію:

Там сльози й кров... пожежі, муки й смерть... [4, с. 83].

Дівчина добре чує, як майбутній гетьман умовляє полковника Яненка знову повернутись в Україну, але пропускає повз вуха те, для чого саме кличе він її батька «у вир життя» – щоб пожертвувати собою заради вільної батьківщини. Закоханий Дорошенко не помічає дволикості своєї обраниці: одне її обличчя спрагле повноти безтурботного життя, вічного свята, а інше – щоб сподобатись козацькому ватажкові,

обличчя людини, яка нібито насправді стурбована військовими загрозами і поділяє думки полковника.

Немає сумніву, що свій шлюб із Дорошенком героїня сприймає як можливість здійснити власні мрії про розкішне життя, світські розваги у колі козацької старшини. Проте плани її не здійснились, бо в гетьманському палаці вона не зазнала ні радощів, ні щастя, бо доповненням до її багатства стали «все самота, нудьга і сум», «жалі й плачі» [4, с. 91] та заклопотаний і суворий, «мов хмара», чоловік, чиє серце розривалось між нею і Україною. Молодій гетьманші жаль своєї вроди, бракує зовнішніх виявів кохання. Після заміжжя особливо виразно «проявляється її вдача – легковажна і себелюбна, її пригнічують суспільні клопоти, які обсіли чоловіка, через що він не може приділити їй належної уваги...» [7, с. 13]. Прися не бачить великого Дорошенкового почуття, бо розуміє його як усмішки, компліменти, залицання, тому й прихиляється до облесливого веселуна Самойловича, якого державні проблеми турбують значно менше, ніж кар'єра і приватні інтереси. Прися не зворушують слова чоловіка-гетьмана про кохання, дратують його розмови про захист України, їй цікавіше милуватись коштовним перстнем. Знудьгована жінка необачно зав'яже стосунки зі спокусником Самойловичем, який нашіптує їй обіцянки про кохання та легке життя без поривань до свободи, без страждань і боротьби на Лівобережжі, де він служить Брюховецькому:

О ні, у нас нема руїн кривавих,
Ми не рвемось у височінь – живем
І тишимося життям і світом Божим [4, с. 107]

Такі слова діють на Прися як солодка отрута. Як посланець-шпигун Брюховецького Самойлович на раді в гетьмана Дорошенка пильно стежить за настроями старшин, критикує наміри і дії козаків, а освідчуючись чужій дружині у коханні, цинічно пророкує Дорошенкові поразку і схиляє Прися до зради. Спокусивши її, він стає частиною підступного плану деморалізувати Дорошенка перед вирішальною битвою із Москвою, внаслідок чого жінка опосередковано стає винуватицею поразки козацького війська і гетьманової ганьби, зневаживши добре ім'я і честь свого чоловіка.

Наївна і простодушна, Прися згодом усвідомлює руйнівні наслідки власної поведінки, проте стосунків із Дорошенком це не рятує. Відправляючи дружину в монастир, гетьман кидає їй в обличчя слова прозріння:

В ту мить,
Як милий твій життя для України
Офірував, ти поруч тут жила,
Сліпа, чужа, холодна! Не любила
Ніколи ти мене! Дурила все!
Шукала сонця! Сонця молодого,
А сонце тут палало, і його
Не хтіла ти й не вміла зрозуміти!.. [4, с. 128]

Духовним антиподом зосередженої на особистому щасті Присі у драмі «Гетьман Дорошенко» є вихованка полковника Яненка, дочка його побратима Гармаша Галя, наділена найкращими ментальними рисами українки. На запитання подруги «чого б в житті бажала ти?» Галя відповідає: «Вкраїні рятунку» [с. 66], а тільки потім особисто для себе

Хотіла б я своє стулить гніздечко,
Хотіла б я діток маленьких мать,
Їх пестити, кохати... [4, с. 66]

Дівчина не розуміє, як Прися може мріяти тільки про життєві насолоди, коли Україна стікає кров'ю, як полковницька дочка готова бути щасливою навіть в неволі в чужому краю. Галя – врівноважена, шляхетна, до глибини душі любить рідну землю, їй болять рани батьківщини. Під час спілкування з козацькими старшинами на хуторі вона, на відміну від Присі, уважно прислухається, «про що вони зняли там річ» [4, с. 76], не порушуючи звичаю, не втручається в розмови і добре бачить, що від них

пашить не тільки життям, як помітила її подруга, а передусім «злигоднями й жалями» [4, с. 76] України, бо говорять вони про злочинну угоду між московським царем і польським королем, про поділ козацької держави. Повною мірою дівчина згодна з Дорошенком, який вважає, що краще загинути за Україну, ніж скоритися ворогові.

Повною протилежністю Прісі виступає Галя і в другій дії драми, хоча так само вона лагідна й терпляча, по-давньому намагається розважити вже тепер молоду гетьманшу. Одружившись із козаком Романом, життя якому врятували колись на хуторі, Галя щаслива родиною, дітками, розуміє і підтримує чоловіка, якому не випадає сидіти вдома, бо він служить у війську Дорошенка. Жінка нагадує Прісі, що в такий жорстокий час прагнути веселощів і розваг неприпустимо. На жаль, Галі доводиться пережити найбільше лихо – втрату маленьких синів, яких, як і п'ять сотень українських хлопчиків, було силоміць забрано турками, аби виховати їх у яничарських школах. Такою була жажлива ціна спілки гетьмана Дорошенка із султаном, проте, подолавши відчай і зневіру, молоді батьки, що вже зібрались були втікати до Самойловича на Лівобережжя «під канчуки московські» [4, с. 170], засоромились своєї зради, бо усвідомили трагічну безвихідь Дорошенкового становища.

Якщо Прісія є уособленням легковажності й егоїзму, а Галя – стоїцизму й відданості жінки інтересам держави й чоловіка, то ще один персонаж драми, баба, є втіленням найпоширенішого типу українки – захисниці добробуту й родинного спокою, яка не дуже переймається політикою, а всі випробування пов'язує із Божою волею. Баба у драмі Л. Старицької-Черняхівської – життєво мудра, щедра й дбайлива господиня, навчена багатолітнім досвідом думати про щоденний хліб, оберігати вихованок Прісію і Галю від спогадів про колишнє життя в Гетьманщині. У родині полковника Яненка вона традиційно шанована відповідно до свого віку й статусу, тому завжди тримається з гідністю і має на все власну думку, яку ні перед ким не боїться висловити. На відважну готовність козаків битися з ворогом на смерть баба дивиться із суто практичної точки зору, пам'ятаючи перш за все про посиротілих дітей, яких слід комусь доглядати і ростити:

От Господи, гармидер! А бодай
Хороба б вас напала всіх. То їхать,
То бить татар, то в спілку з ними йти,
Аж в голові пішло все колом. Добре
Базікать вам та цвенькать язиком.
А ти піди збери се все по нитці,
По крихотці, то й знатимеш тоді,
Як кидати добро своє. «Хай киди
Орач свій плуг, а крамар весь свій крам».
Швидкий який, а орачевим дітям
Хто хліба дасть? Ти нагодуєш їх?
Розумні ви, полковники, занадто... [4, с. 86]

На перший погляд, буркотлива і скептична, літня жінка жаліслива, добра і лагідна, а ще пильна і спостережлива. Вона добре розуміє зміст і значення не тільки козацьких слів, а й поглядів і намірів, адже саме їй упадає у вічі облеслива увага Самойловича до Прісі. За задумом авторки драми, баба втілює хазяйновитість і доброчесність, проте її світ – вузький, хатній, обмежений, любов до рідної землі властива жінці на інстинктивному рівні, без заглиблення у сутність і причини воєн, що виснажують Україну. На її промовисту репліку «ми хлібом лиш і держимось на світі» [4, с. 65] полковник Яненко зауважує: «Ото й біда!» [4, с. 65], натякаючи на біблійну мудрість, що для людини є речі важливіші за їжу, хоча й без неї не прожити.

Опікуючись Прісею у гетьманському палаці, баба не радіє дорогому одягові, не тишиться новим життям – тривожним і непевним. Вона бачить невидиме для примхливої красуні – велику Дорошенкову печаль, тягар його відповідальності, Самойловичеву підступність. Баба засуджує стосунки своєї вихованки із посланцем Брюховецького, співчуває чесному Дорошенкові, глибину кохання якого до Прісі

розуміє як ніхто інший. Шляхетна жінка сміливо втручається в розмову козацьких старшин з проханням не кликати татар і турків на допомогу у війні проти Москви, бо люди, не розуміючи мотивів гетьмана, втікають на Лівобережжя від басурман – спільників Дорошенка. На глузування зі своїх порад, мовляв, «вже радять й веретена» [4, с. 125], вона з гідністю нагадує:

Без веретен сорочок не було б,
Без сорочок же годі й воювати [4, с. 125]

Інакше кажучи, баба натякає гарячим головам про те, що без жіночих працьовитих рук, без їхньої уваги й турботи козаки не могли б належним чином захищати рідну землю. Жінка морально підтримує Галю в найтрагічнішу мить, коли та побивається за синами, розраджує нещасну матір і не розуміє волі, за яку треба платити дитячими життями і голодною смертю. Така її думка обурює Дорошенка, викликає в нього гіркий, переповнений болем, сміх:

Забувся я, що хліб миліше волі,
Забувся я, що власнеє життє
Вам кожному миліш життя України.
Хай гине все – аби-но пампушки
Та ситий борщ були вам! [4, с. 171]

Дорікаючи Дорошенкові турецьким свавіллям, покладаючи на нього одного провини за розорення України, баба у простоті свого світогляду забуває, що саме він міг особисто для себе, піддавшись Польщі чи Москві, влаштувати життя, про яке так марила його Прися, – розкішне і безтурботне, а натомість гетьман «пішов/На муку й смерть, на злидні і ганьбу» [4, с. 171], пожертвував совістю і спасінням душі заради батьківщини.

Складною, хоча й епізодичною, є постать стариці Митродори – Дорошенкової матері, яка нагадує вельможному синові про його місію дбати не про владу і честь, а про людей. Жінка благословляє гетьмана на «путь важку» [4, с. 114], а згодом, довідавшись про його наміри шукати протекторату в турків, застерігає й відмовляє від непевного спільника – ворога християнської віри. Мати-черниця є уособленням високої духовності та релігійної жертвовності. Якщо баба понад усе ставить хліб і добробут, то для Митродори немає нічого ціннішого за віру, тому й обурює її синова спілка з мусульманами. Жіночим серцем вона, як і баба, розуміє, що для загальної маси простого люду миліший спокій, а не героїчна смерть заради України. Мати не розуміє Дорошенка, вважає, що сином керує гординя і пиха, тому врешті-решт зрікається і навіть проклинає його, чим завдає гетьманові найбільшого болю.

Зовсім по-іншому ставиться до Дорошенка Україна – виснажена й беззахисна Мати, яка, виплакавши очі за загиблими дітьми, любить свого незрадливого сина, єдина з усіх розуміє його щире бажання захистити, загоїти рани, віддати власне життя заради її свободи:

... сину,
Не згнуло життя твоє і кров,
Пролята тут, не згнула даремне...
Ти не вмреш...
Загояться мої криваві рани,
Пролине час, а й через млу віків
Світитиме зорею Дорошенко...
Україні
Ти дав м и н у л е, сину, і воно
Уродить нам прийдешне... [4, с. 193]

Таким чином, у драмі «Гетьман Дорошенко» авторка створила низку яскравих жіночих образів, символічна сутність яких визначається світоглядом і пріоритетами, ставленням до центральної постаті твору – Петра Дорошенка, оцінками його вчинків. Прися і Галя – виразні антиподи молодого покоління українок, баба і черниця Митродора – старшого. Хоча вони різняться ідеалами та життєвими цінностями, їх

об'єднує спільна ментальна риса, закорінена в родовій традиції українців – ці жінки вільні у діях і судженнях, мають почуття гідності, сміливо висловлюють свої думки, а за потреби готові захищати себе і власну родину зі зброєю в руках, про що, наприклад, свідчить епізодична сцена на хуторі на початку драми, коли, остерігаючись нападу ворога, полковник Яненко наказує:

Всі
Беріть ножі й рушниці. Прісю, Галю,
Беріть і ви пістолі і ножі... [4, с. 69]

Нерозривно пов'язаний із жіночими постатями і образ гетьмана Мазепи із драми «Іван Мазепа», яка є логічним продовженням теми боротьби виняткової історичної особистості за волю України у творчості Л. Старицької-Черняхівської. Скупий, але промовистий запис про цей твір залишив 24 березня 1928 року у своєму щоденникові Сергій Єфремов: «Дочитувала Л. М. Черняхівська свою драму «Мазепа». Прекрасна драма! На присутніх зробила велике – і тяжке враження. Добре окреслені постаті, яскрава думка, широке тло... Тільки, звичайно, ні виставити її, ні навіть надрукувати – шкода про це й думати тепер» [8, с. 602]. Жінки у цьому творі також є моральними антиподами, але вияви їхніх почуттів щодо України, гетьмана Мазепи, особисті життєві цілі й погляди на їх реалізацію значно драматичніші й напруженіші, незважаючи на найтісніших родинний зв'язок, адже йдеться про дочку генерального судді Кочубея Мотрону та її матір. Біологічна спорідненість, проте, підкреслює письменниця, не може залагодити духовного, морально-етичного антагонізму цих жінок, адже Мотрона, хрещениця Мазепи, є втіленням найкращих ментальних рис українки, а Кочубеїха наділена авторкою демонічними якостями – владолюбством, підступністю, заздрістю, які затьмарюють у цій обмеженій істоті почуття і матері, і дружини, і християнки. «Конфлікт між особистим і загальногромадським, що його письменниця перетворює на справжню драму серця, проблема внутрішнього вибору, що веде або до духовної перемоги, або, навпаки, до деградації особистості» [9, с. 88], присутній у внутрішньому світі жінок-персонажів драми «Іван Мазепа».

Шляхетність, любов до наук, аналітичне мислення, повага до людської гідності й особистої свободи визначають переконання й поведінку небуденної дівчини Мотрони, яка читає книжки, розмірковує над філософськими питаннями, сутністю речей і переймається неволею рідного краю, розуміючи її справжні причини:

Чого живуть ляхи, і турки, й німці,
І кожен з них свого лиш короля
І відає, й шанує, а над нами
Потенція московська? Нащо ж ми
Тих воевод царських скрізь напустили,
Його солдат впровадили в наш край?
В наругу їм даєм козацьке військо... [4, с. 207]

Мотрона критично ставиться до життєвого кредо своїх батьків коритися деспотові Петру й дбати тільки про власну вигоду, але довіритися з бунтівними думками наважується тільки хрещеному батькові, який захоплюється її розумом, позицією («Не в батька ти вдалася» [4, с. 208]), але й застерігає від необачної відвертості. Якщо ровесниця Мотрони Пріся (драма «Гетьман Дорошенко») мала таємні гризоти від браку коштовностей, хутірської ізоляваності й через марнославні прагнення уваги, товариства, розваг, то хрещеницю Мазепи понад усе гнітить «протекторат ненависний московський» [4, с. 207], думка генерального судді-батька про те, що

... без царя повстали б знов бунти
І колотив би кожен нашим краєм.
І не було б ні хліба, ні ладу... [4, с. 208]

«Вона козак» [4, с. 209] – так характеризує Мотрону Мазепа, пропонуючи полковникові Палієві не критися від дівчини у чоловічій розмові про політичне становище України. Його думку щодо жіночої ролі в національно-визвольному русі підтримує і співрозмовник:

Хіба жінкам чужа козацька справа?

В нас дівчина з мушкетом скрізь гуля [4, с. 209]

Мотрону поважають за розум, лицарську душу, козацькі старшини довіряють їй свої небезпечні плани щодо спілки зі шведами, що підкреслює її беззастережну вірність справі звільнення України від Москви. Беручи участь у розмові гетьмана з полковником Палієм, дівчина тримається просто й невимушено, робить слухні зауваження, дотепно реагує на жарти, тому до неї ставляться як до рівного співрозмовника, незважаючи на її юний вік. На відміну від Прісі, чиє серце неважко спокусити улесливими компліментами, Мотрона хоч і вихована в розкошах, не мріє про розваги чи прихильників. «Не в голові мені/Зальоти і дівочі жарти» [4, с. 225], – звиряється вона Мазепі, бо

Коли навколо

Ганьба і глум отчизні... сором злий...

Не любощі мені печуть і палять серце!.. [4, с. 226]

«Гетьманша ти душею» [4, с. 282], – захоплюється юною закоханою Мотроною сивий Мазепа, адже вона готова принести в жертву інтересам України навіть своє почуття. Краса і досконалість Мотрони – не тільки в її вроді, співчутті до людей та рідного краю, а й у гріховному коханні до хрещеного батька, бо він для неї – перш за все лицар і надія України. Дівчина носить у серці не мрії про безжурне щастя, як Дорошенкова дружина, а вогонь гетьманових реальних планів звільнити українську козацьку державу, саможертвону готовність бути з коханим у найважчих життєвих випробуваннях і навіть у смерті:

Де будеш ти, – там буду й я. Всі муки,

Злигодні всі з тобою поділю,

І радощі, і славу, і неславу...

Твоїм шляхом піду вправець, уплав

Крізь бурю й ніч, стежками-манівцями...

Життя чи смерть – з тобою і навік! [4, с. 260]

Героїня драми здатна кинути виклик звичаям і суспільству, не боїться ні «нелюдського гніву матері» [4, с. 278], ні навіть церковного прокляття. Для Мазепа Мотрона як втілення чистоти і духовної досконалості – спокуса надлюдської сили, яку він проте долає заради своєї головної місії, адже добре пам'ятає наслідки фатальної пристрасті гетьманів Хмельницького і Дорошенка. Втративши надію поєднати з Мазепою долю, дівчина різко змінює своє життя і стає черницею. На запізнилу обіцянку гетьмана одружитись вона з гіркотою нагадує коханому:

Наш шлюб тепер зневага нам і всім.

В той час, коли у цих ровах, мов бидло,

України надія – козаки

Під нагаєм царевим знемагають,

Коли Петро посів геть-чисто все

І топче впень і волю нашу, й славу,

І весь нарід наш нівечить. Ні-ні... [4, с. 288]

Мотрона-черниця трансформує своє непереможне кохання в палку молитву до Божої Матері про допомогу Мазепі над «московським тираном» [4, с. 289]. Довідавшись про гетьманову поразку, вона надсилає втікачеві свою дівочу косу – символ незрадливості, високої любові до подоланого, зганьбленого і проклятого церквою вірного сина України.

Вкрай непривабливим, навіть відразливим постає у драмі Л. Старицької-Черняхівської образ жінки генерального судді – Любові Кочубеїхи – недалекої розумом, підступної інтриганки, засліпленої жадобою влади і ненавистю до Мазепа. Чоловікова посада надає їй значущості і самоповаги, тому вона, обмежена і пихата, навіть ставить Кочубея у незручне становище, прилюдно даючи йому поради і вказівки. Кочубеїха, як і Мотрона, бере участь у розмові козацьких старшин, проте власної позиції щодо політичної ситуації не виявляє, оцінок московському цареві,

якого європейські королі «тираном – не монархом звать» [4, с. 217], уникає, нагадуючи полковникам про Петрову силу і жорстоке ставлення не тільки до інших народів, а й до власних підданих. Саме підступна Кочубеїха намовляє податливого чоловіка шпигувати за Мазепою, квапить його діяти, аби спритніші шукачі цареві ласки не випередили їх із доносом на гетьмана. Намагаючись знищити Мазепу, жінка генерального судді мріє про гетьманство для свого чоловіка, тобто про особисту владу, адже навіть шпигунів-ченців вона підкупує, не порадившись із Кочубеєм.

Як мати Кочубеїха деспотична, сувора і глуха до почуттів Мотрони, сама підбирає їй нареченого, щоб мав «і добра, і ґрунти» [4, с. 235]. Прохаючи Мазепиної згоди на шлюб дочки із Чуйкевичем, жінка повністю ігнорує бажання Мотрони, зневажає її особистість:

Дурниці,
Ясновельможний гетьмане, плете,
Що не коха, не любить. Та дівочих
Не переслухаєш речей, а шлюб
Бажаний нам... [4, с. 247]

Жіночою інтуїцією відчуваючи, що Мазепа «із Орликом вони плетуть вже зраду» [4, с. 251], Кочубеїха не слухає голосу інстинкту самозбереження, коли приголомшений її психологічним тиском суддя нагадує про долю багатьох донощиків, вона легковажно ризикує життям власного чоловіка. Особливо цинічно звучать слова жінки про таке бажане для неї колесування гетьмана царем і про заслання в Сибір його спільників. Із маніакальною наполегливістю вона підганяє Кочубея до Іудиного вчинку, паралізує його слабкий опір:

Як рубають
Де дерево, сокири б'ють та й б'ють,
А дерево хоч хилиться – не пада.
Останній вдарить – дерево впаде.
Бери ж хутчій насталену сокиру,
Другий візьме, – то візьме й булаву [4, с. 253]

Кочубеїха – демонічна постать, одержима владою, заздрістю, духом суперництва. Вона готова занастити Мазепу, аби здобути для свого чоловіка, якого повністю контролює, гетьманську булаву. Вона силоміць вкладає в руку генерального судді перо, штовхаючи до згади і до ганебної смерті. Ненависть перемагає у жінці і мораль, і розум, вона фактично диктує донос, пригадуючи подробиці, випадкові слова Мазепи, його реакцію на різні події, не гидує і відвертою брехнею.

Сценою написання доносу, зачитування звинувачень проти гетьмана авторка драми передала психологічний стан обох зрадників: Кочубей боїться, тягне час, робить мляві спроби зупинитись, доки не пізно, його рука тремтить, у спазмах страху стискається горло. Зате Кочубеїха наполягає, переконує, поривається сама підписати фатальне «підножниче доношення». Якщо суддя стоїть, «мов закам'янілий», після скоєння злочину, розуміючи власну підлість, то його жінка перебуває в ейфорії, величає себе «пані гетьманова». Кочубеїха є ніби живим втіленням таких смертних гріхів, як ненажерливість, пиха і гнів.

Яскравими в обох драмах Л. Старицької-Черняхівської є епізодичні образи полковниць. У драмі «Гетьман Дорошенко» полковниця Шульга – втілення тієї частини свідомого українського жіноцтва, яке пліч-о-пліч із козаками захищало інтереси рідної землі. Небагатослівна і стримана, сувора і владна, вона виявляє військову і політичну проникливість, фізичну силу і відвагу. Полковниця навіть убиває ножом ведмедя, який вийшов на шлях перед її конем («...я не зверну нікому» [4, с. 108]), часом говорить за свого чоловіка, полковника Шульгу, прямо у вічі, без дипломатичних правил, заявляє Самойловичу про його патрона Брюховецького: «Гетьман твій – Іуда й кат» [4, с. 110]. У неї свої стратегічні міркування про політику, погляди на військові дії: вона критично оцінює козацьку спілку із татарами і турками, не вірить жодним обіцянкам Брюховецького, який «запродав уже весь рідний край» [4,

с. 110]. Перебуваючи на раді старшин, шляхетна жінка не дозволяє полковникам некоректно жартувати над гетьманшою Прісею, відправленою в монастир за подружню зраду. Захищаючи обложений Самойловичем Чигирин, відважна козачка зазнає серйозних поранень, ігнорує прохання полковника Яненка поберетися:

Тра шануватись більше,
Наосліп так не кидатись в огонь,
Бо зосліпу себе лиш згубиш. Руку
Пробито он у двох місцях. Плече
Порубане... [4, с. 177]

Полковниця Шульга належить до найвідданіших прибічників гетьмана Дорошенка, легковажить життям заради нього, готова захищати до останнього подиху. Її рішучість передається усім чоловікам. Ця мужня жінка висловлює посланцеві Самойловича позицію вірних Дорошенкові козаків:

...гетьман наш шукає правди й волі,
І ми за ним хоч в пекло всі [4, с. 183]

У кінці драми, не змирившись із рішенням Дорошенка по добрій волі піти до Самойловича в полон, полковниця Шульга убиває себе ножем.

Безіменна полковниця у драмі «Іван Мазепа» – зовсім інакша постать. Після страти донощика Кочубея, який, на її думку, «помер таки за правду» [4, с. 309], вона радить своєму чоловікові, як діяти за непевних обставин:

Прикинувся б слабим
Та й дожидає, хто візьме гору [4, с. 309]

Її лякає не доля сплюндрованої царем Петром України, а втрата особистого майна («десь підемо ми з довгою рукою» [4, с. 310]).

Ці два епізодичні жіночі образи також є виразно символічними, адже перший із них – полковниця Шульга – втілює патріотизм і шляхетність української козачки, яка в часи небезпеки нехтує особистими інтересами, навіть життям, підтримує чоловіка і навіть бере участь у збройному протистоянні ворогові. Немає сумніву: саме такий винятковий тип українки згодом описала О. Теліга, підкресливши, що «панувати на своїй землі і в українській родині повинна лише вона» [10, с. 89]. Авторка есею «Якими нас прагнете?» наголосила, що українська жінка має навчитись «дивитись на чоловіка, дітей, а головне на саму себе не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілості, щастя й могутності більшої родини – нації» [10, с. 94]. Полковниця ж із драми «Іван Мазепа» – поширений тип обережного обивателя, який вичікує нагоди, аби приєднатися до переможця, байдуже, чиї інтереси він буди відстоювати, головне – аби не зазнати особистих матеріальних збитків.

Висновки. Зосередивши основну увагу на постатях українських політичних та військових лідерів Петра Дорошенка й Івана Мазепи, Л. Старицька-Черняхівська вагомо і вмотивовано показала обумовленість їхнього приватного життя і державницьких рішень та вчинків присутністю поруч із ними жінки, здатної або надихнути і підтримати коханого, або завдати нелюбому чоловікові чи конкурентові-ворогові підступного удару. У драмах письменниці «Гетьман Дорошенко» й «Іван Мазепа» присутні яскраві, виняткові образи жінок – носіїв певних ментальних рис, символічних якостей, моральних характеристик та цінностей. Найвеличнішими рисами авторка наділяє Мотрону Кочубеївну, Галю Гармашівну, полковницю Шульгу, яких об'єднують любов до свободи і ненависть до поневолювачів України, висока громадянська свідомість, почуття гідності, прагнення визволити рідну землю від ворога. Найкращі якості національного характеру, якими вирізняються ці жінки, – шляхетність, хоробрість, саможертвність, проникливість і стоїцизм, а також вірність справі чоловіка-воїна і державі, готовність у разі потреби кинути виклик родині, звичаям, церкві і суспільству загалом.

Серед ганебних рис героїнь драм Л. Старицької-Черняхівської (Кочубеїха, Прісея, безіменна полковниця із драми «Іван Мазепа») – байдужість до проблем батьківщини

і егоїзм у прагненні тільки власного щастя, легковажність, обмеженість світогляду. Руйнівними для особистості і для держави є такі якості, як пиha і владолубство, жага панування, деспотичність, заздрість і ненависть, які, відповідно до християнського бачення, є смертними і непрощеними гріхами людини. Поряд із винятковими постатями у драмах присутні героїні, які є втіленням рис, властивих пересічним українським жінкам. Наприклад, баба («Гетьман Дорошенко») є втіленням хазяйновитості, щедрості, спостережливості й раціонального мислення. Стариця Митродора уособлює духовність, релігійну жертвовність, силу надії на Бога. Об'єднує всі жіночі постаті драм усвідомлення ними особистої свободи, власної людської гідності, рішучість і відсутність страху перед волею чоловіків.

THE SYMBOLICS OF FEMALE'S IMAGES IN L. STARITSKA-CHERNYAKHIVSKA'S DRAMAS "HETMAN DOROSHENKO" AND "IVAN MAZEPA"

H. Kalantaievska, PhD in Philology

N. Prokopenko, PhD in Philology

Sumy State University

2, Rimskogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine

The features and values of the symbolics of female's images in L. Staritska-Chernyakhivska's drama "Hetman Doroshenko" and "Ivan Mazepa" are investigated, the dominant traits of character, the mental qualities of the person having a large, and sometimes decisive emotional and psychological impact on personal destiny and political and military activities of exceptional hetmans in the Ukrainian history, who rebelled against Moscow tyranny, are found out. The article also focuses on the best quality of national character of Ukrainian women, in particular, on the love of freedom, the sense of dignity, the faithfulness to the husband's business, the selflessness in the name of the homeland. However, it is emphasized in the research that some of the heroines of the compositions are inherent such shameful features as frivolity, selfishness, deceit, etc. in conditions of struggle for the will of the native people. The article argues that women's virtue and patriotism, next to men's military prowess, play an important role in the victory over the oppressors of Ukraine.

Key words: dominant traits of character, value priorities, female types, mental qualities.

СИМВОЛИКА ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ДРАМАХ Л. СТАРИЦКОЙ-ЧЕРНЯХОВСКОЙ «ГЕТМАН ДОРОШЕНКО» И «ИВАН МАЗЕПА»

A. П. Калантаевская, канд. филол. наук, доцент;

Н. Н. Прокопенко, канд. филол. наук, преподаватель

Сумский государственный университет,

ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина

В статье рассматриваются особенности и значение символики женских образов в драмах Л. Старицкой-Черняховской «Гетман Дорошенко» и «Иван Мазепа», определяются доминантные черты характера, ментальные качества личностей, которые имеют большое, а иногда решающее влияние на судьбу и политико-военную деятельность исключительных в украинской истории гетманов, восставших против московской тираннии. В статье также обращается внимание на самые лучшие качества национального характера украинок, в частности на любовь к свободе, чувство достоинства, преданность делу мужчины-воина, на жертвенность во имя родины. Однако, подчеркивается в исследовании, некоторым героиням произведений свойственны такие позорные в условиях борьбы за свободу родного народа черты, как легкомысленность, эгоизм, коварство, зависть и прочее. В статье утверждается, что женская добродетельность и патриотизм рядом с мужской военной доблестью играют большую роль в победе над поработителями Украины.

Ключевые слова: доминантные черты характера, женские типы, ментальные качества, ценностные приоритеты.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / І. Франко // Твори : В 20 т. – Т. 16. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1955. – 468 с.
2. Уроки життєвої мудрості. Листи І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) до своїх дітей // Вітчизна. – 1991. – №5. – С. 167–175.
3. Листи Л. М. Старицької-Черняхівської до Д. І. Яворницького // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 30–34.
4. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Л. М. Старицька-Черняхівська. – К. : Наукова думка, 2000. – 848 с.
5. Сюдюков І. Трагедія подвижниць. Хресний шлях Людмили Старицької-Черняхівської / І. Сюдюков // День. – 2009. – 14 листопада. – С. 7.

6. Заруба В. «Всім серцем ваша...» / В. Заруба // Вітчизна. – 1991. – № 10. – С. 166–178.
7. Хорунжий Ю. Людмила Старицька-Черняхівська / Ю. Хорунжий // Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – К. : Наукова думка, 2000. – 848 с.
8. Єфремов С. Щоденники, 1923 – 1929 / С. Єфремов. – К. : ЗАТ «Газета «РАДА», 1977. – 848 с.
9. Чернова І. «Мов криця загартована»: образ Івана Мазепи у творчості Людмили Старицької-Черняхівської / І. Чернова // Визвольний шлях. – 2002. – № 3. – С. 87-95.
10. Теліга О. Якими нас прагнете? / О. Теліга // Вибрані твори. – Смолоскип, 2006. – 344 с.

REFERENCES

1. Franko I. Female bondage in Russian folk songs / I. Franko // Writings : In 20 v. – V. 16. – К. : State Publishing House of Fiction, 1955. – 468 p.
2. Lessons of everyday wisdom. Letters of I. K. Tobilevich (Karpenko-Karyi) to his children // Vitchyzna. – 1991. – № 5. – P. 167-175.
3. Letters of L. M. Staritska-Chernyakhivska to D. I. Yavornitsky // Slovo i chas. – 1991. – № 7. – P. 30-34.
4. Starytska-Cherniakhivska L. M. Dramatic works. Prose. Poetry. Memoirs / L. M. Starytska-Cherniakhivska. – К. : Naukova dumka, 2000. – 848 p.
5. Siundiukov Ig. Tragedy of ascetic. Lyudmila Staritska-Chernyakhivska's cross-path / Ig. Siundiukov // Den. – 2009. – 14 November. – P. 7.
6. Zaruba V. «With my whole heart yours ...» / V. Zaruba // Vitchyzna. – 1991. – № 10. – P. 166-178.
7. Khorunzhyi Yu. Lyudmila Staritska-Chernyakhivska / Yu. Khorunzhyi // Starytska-Cherniakhivska L. Dramatic works. Prose. Poetry. Memoirs – К. : Naukova dumka, 2000. – 848 p.
8. Yefremov S. Diaries, 1923 – 1929. – К. : ЗАТ «Newspaper «РАДА», 1977. – 848 p.
9. Chernova I. «Like a screech hardened ": the image of Ivan Mazepa in the work of Lyudmila Staritska-Chernyakhovska / I. Chernova // Vyzvolnyi shliakh. – 2002. – № 3. – P. 87-95.
10. Teliha O. What do you want us to be? / O. Teliha // Selected Works. – Smoloskyp, 2006. – 344 p.

Надійшла до редакції 26 березня 2018 р.